

Apdzīvojuma un lauku attīstības atslēgas jautājumi Latvijā

Armands Pužulis, Pēteris Šķiņķis, Andris Miglavs

LU 74. zinātniskā konference, 04.-05.02.2016.

Sarukšana

- Sarukšana – demogrāfisko un tehnoloģisko procesu ietekmes, kuru rezultātā mainās teritorijas apdzīvojuma, sociālā, ekonomiskā struktūra, cilvēku dzīves veids un vietu kvalitāte
- Sarukšana atstāj ietekmi uz visām sabiedrības dzīves jomām, tai skaitā uz rīcībām
- Sarukšana nav ne slikti, ne nelabi, ... to jāapzinās un jāņem vērā
- Sarukšana arī ir attīstība!
- Sarukšana ir iespējas!

Jautājumi

- Kādi procesi nosaka sarukšanu laukos ?
- Kādas ir pašvaldības rīcības sarūkošas attīstības gadījumā ?
- Kādi attīstības jautājumi ir prioritāri ?
- Kā sarukšana ietekmē telpas struktūru ?
- Kādas politikas jeb kā reaģēt?

Teritorija

- LATVIJAS ZA - lauku piemērs
- Bijušie Alūksnes, Balvu, Gulbenes rajoni
- Esošie Alūksnes, Apes, Baltinavas, Balvu, Gulbenes, Rugāju, Viļakas, novadi

Metodes

- statistikas datu analīze
- saimnieciskās struktūras analīze
- pašvaldību vadītāju un speciālistu daļēji strukturētas intervijas
- attīstības dokumentu (IAS, AP) un pašvaldību 2014. gada publisko pārskatu izvērtējums
- teritoriju salīdzinoša analīze

Demogrāfiskā sarukšana/ statistika

- Dabiskā sarukšana
- Mehāniskā sarukšana

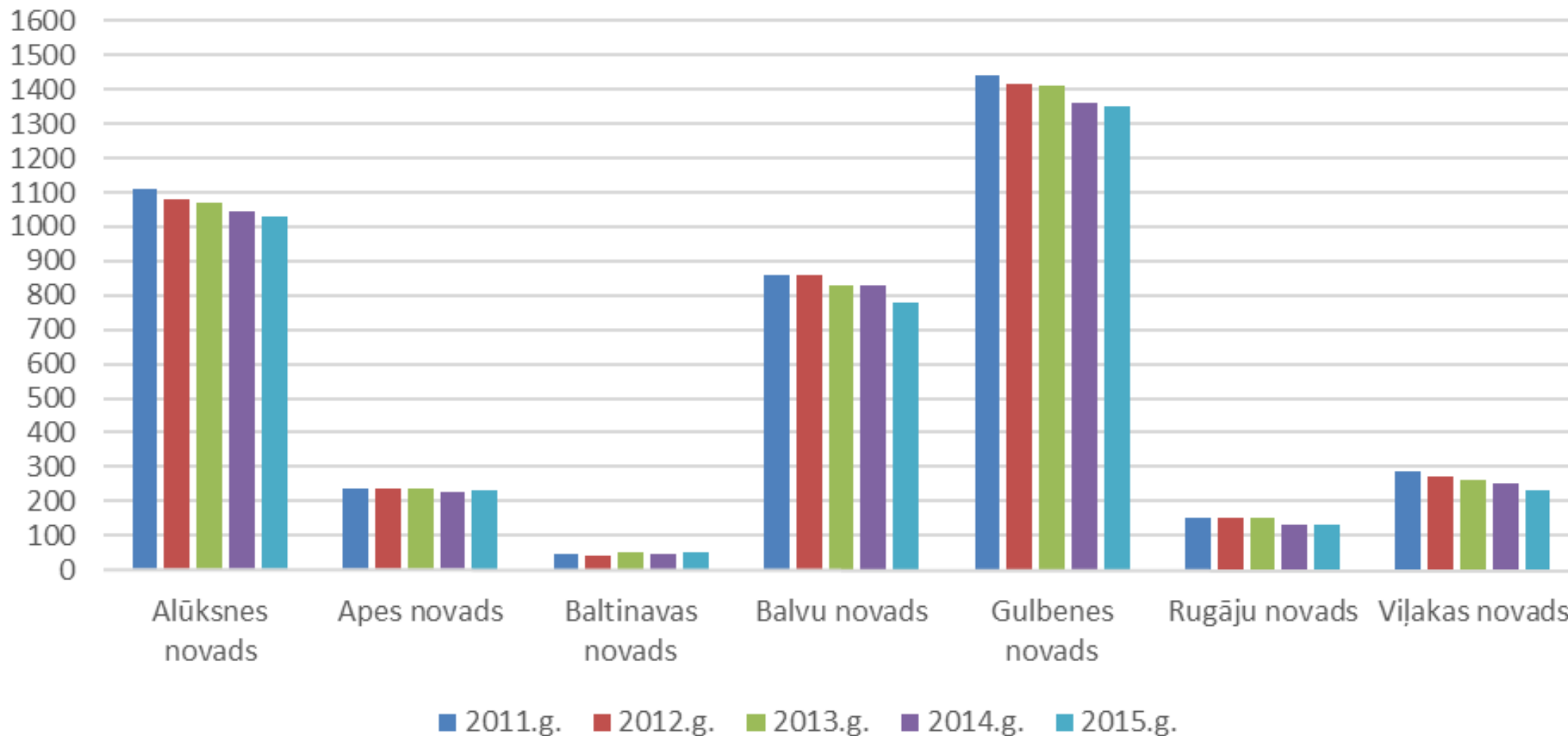
Iedzīvotāju skaita izmaiņas 1990.- 2015.g./CSP/

- Vismazāk samazinājies skaits Gulbenes novadā
- Visvairāk – bijušajā Balvu rajonā (īpaši pierobežas novados)

	1990	2015	samazinājums%		1990	2015	samazinājums
Alūksnes novads	23474	15648	33	Alūksnes novads /lauki	12758	8353	34,5
Apes novads	5209	3579	31	Apes novads/lauki	3620	2652	26,7
Baltinavas novads	1883	1085	42	Baltinavas novads	1883	1085	42,4
Balvu novads	19147	13031	32	Balvu novads/lauki	9413	6372	32,3
Gulbenes novads	29973	21640	28	Gulbenes novads/lauki	19842	13797	30,5
Rugāju novads	3437	2266	34	Rugāju novads	3437	2266	34,1
Viļakas novads	9427	5160	45	Viļakas novads/lauki	7264	3790	47,8
Kopā	92550	62409	33				
					1990	2015	samazinājums
<i>Alūksnes rajons</i>	<i>28683</i>	<i>19227</i>	<i>33</i>	Alūksne (Alūksnes novads)	10716	7295	31,9
<i>Balvu rajons</i>	<i>33894</i>	<i>21542</i>	<i>36</i>	Ape (Apes novads)	1589	927	41,7
<i>Gulbenes rajons</i>	<i>29973</i>	<i>21640</i>	<i>28</i>	Balvi (Balvu novads)	9734	6659	31,6
				Gulbene (Gulbenes novads)	10131	7843	22,6
				Viļaka (Viļakas novads)	2163	1370	36,7

Bērnu skaita izmaiņas 1-6 g. vecumā

Avots:
CSP

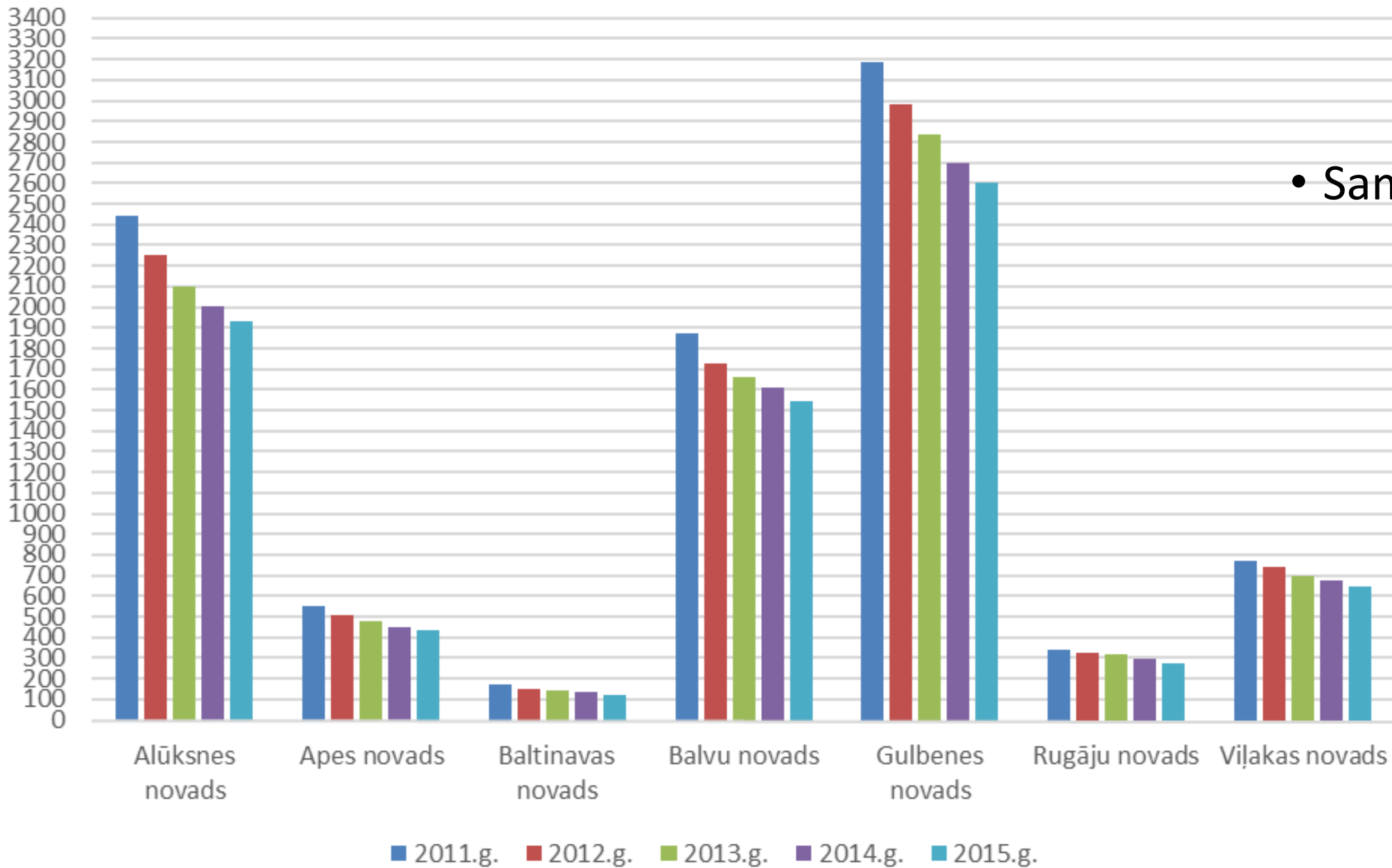

- Stabilizēšanās tendence - Ape, Baltinava, Rugāji
- Samazināšanās – citos novados

Bērnu skaita izmaiņas 7-18 g. vecumā

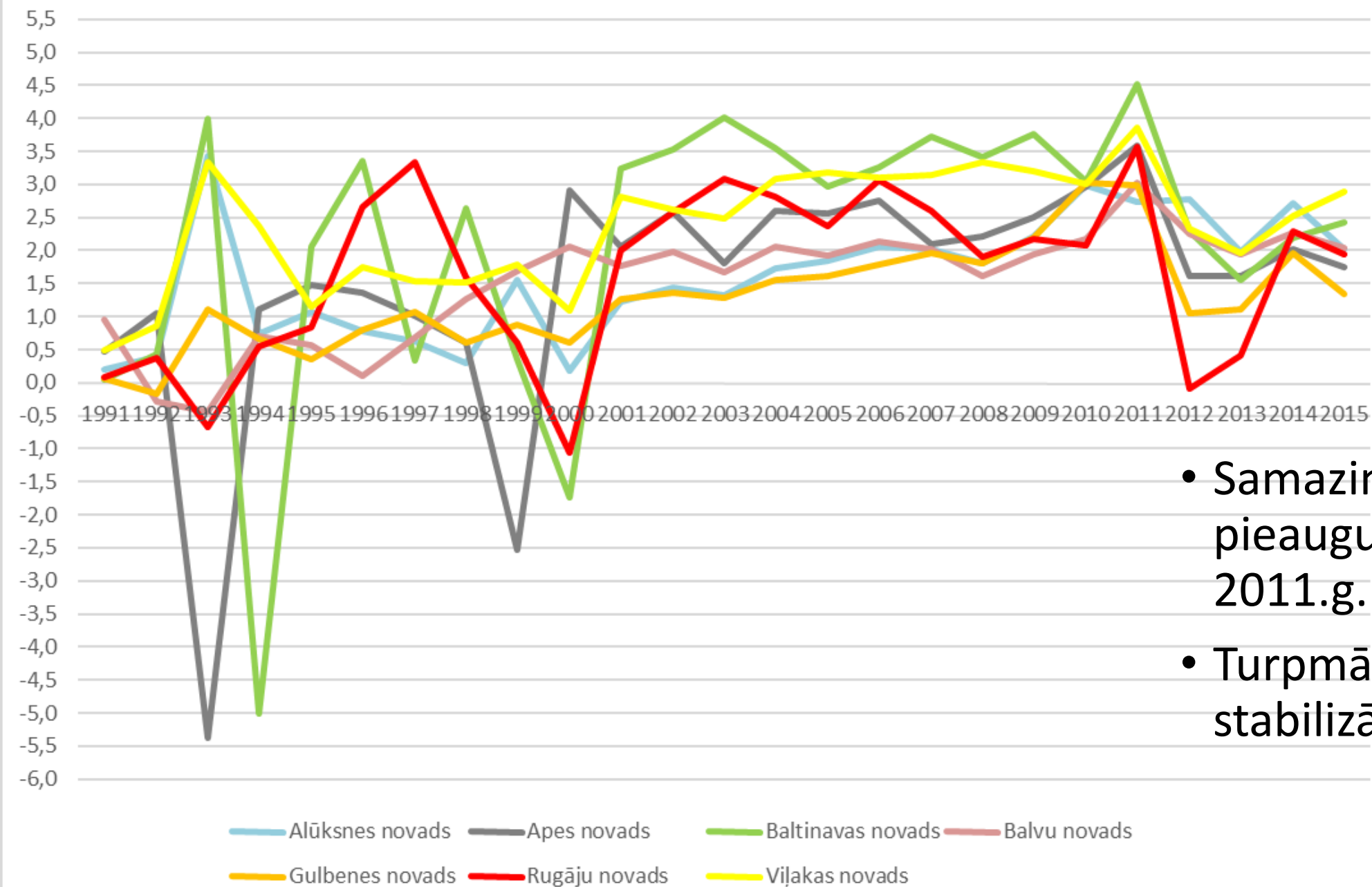
Avots:
CSP

- Samazinājums visās pašvaldībās

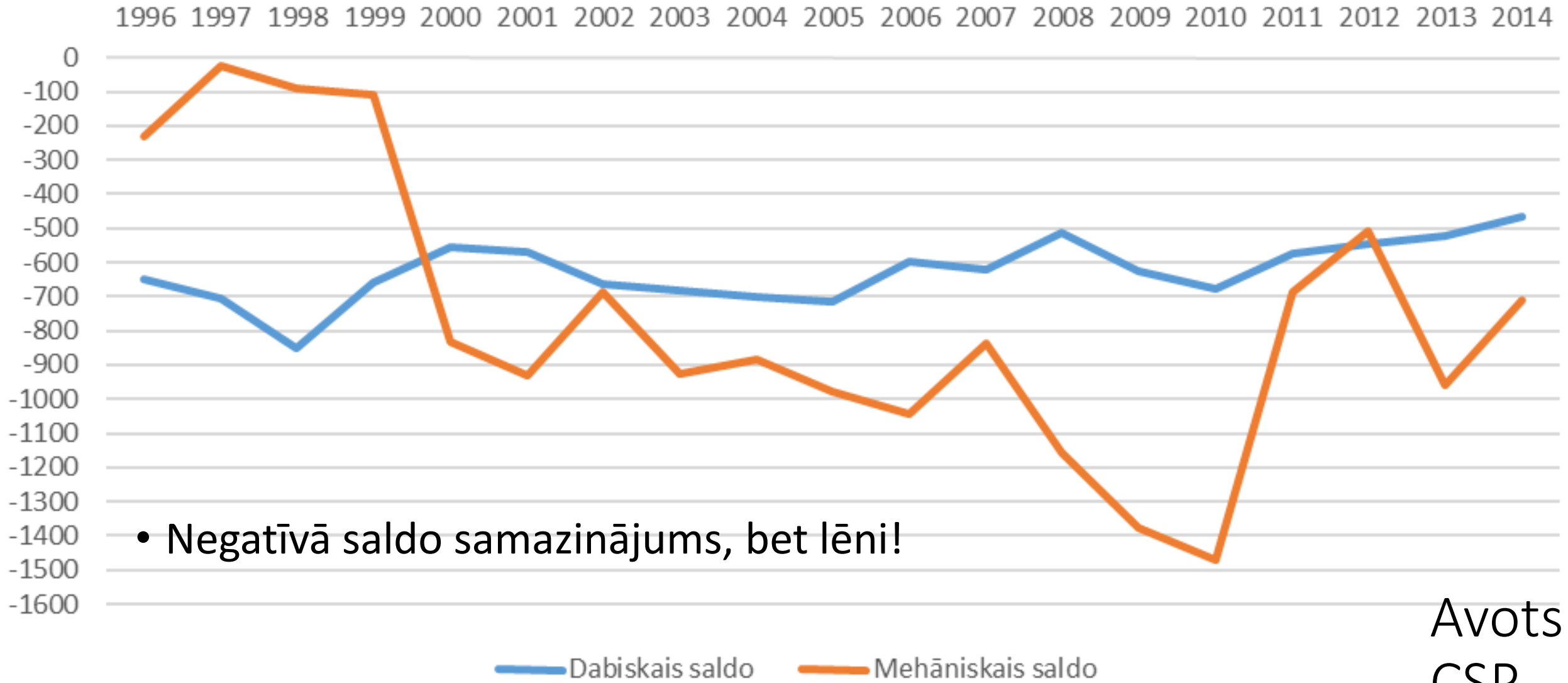
Iedzīvotāju samazinājuma ātrums pret iepriekšējo gadu %

Avots:
CSP

- Samazināšanas ātruma pieaugums līdz 2010.-2011.g.
- Turpmāk – kritums, stabilizācija

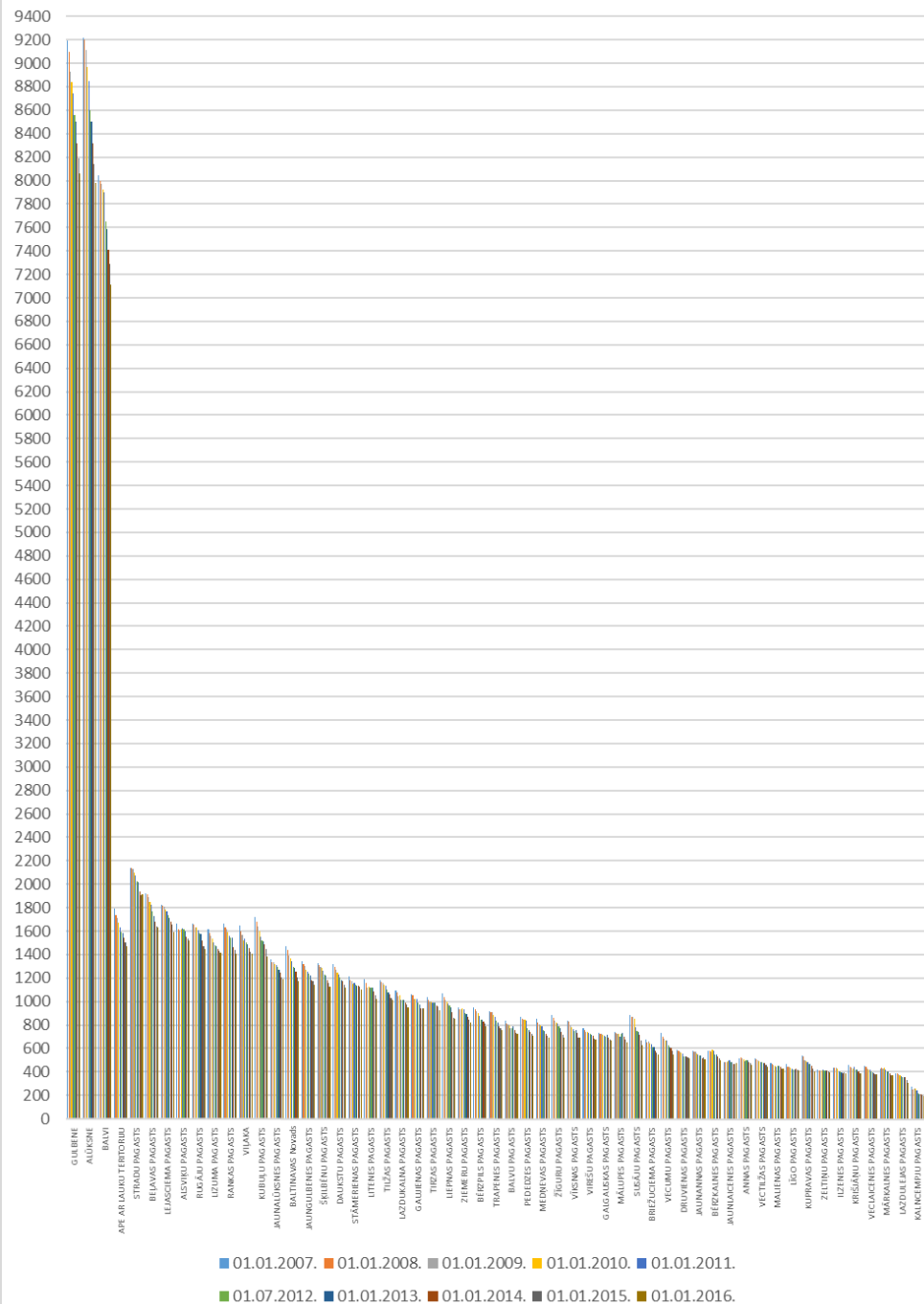
Dabiskā pieauguma un migrācijas saldo Balvu, Alūksnes un Gulbenes rajonos

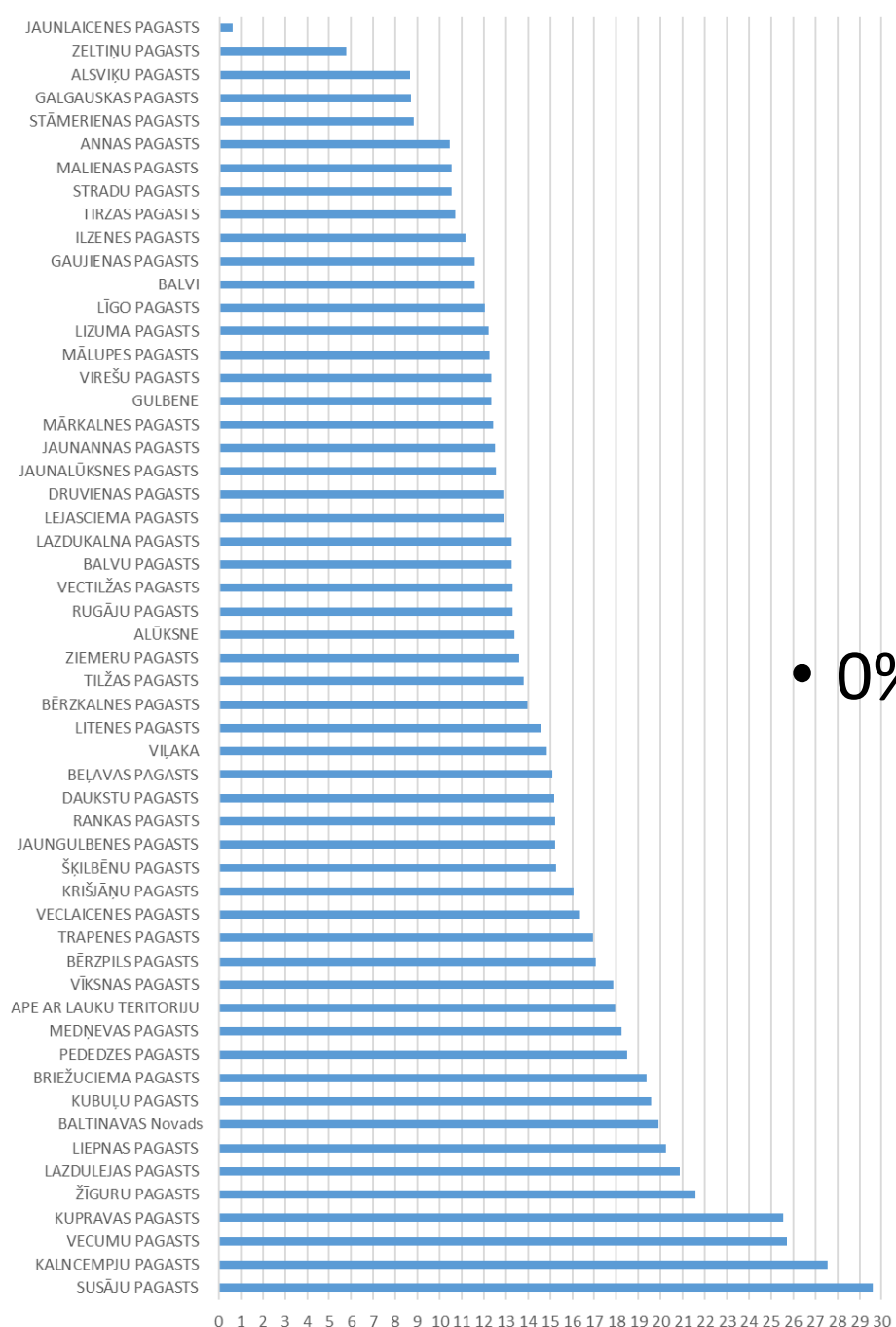
• Negatīvā saldo samazinājums, bet lēni!

Avots:
CSP

Iedzīvotāju skaita izmaiņas 2007.-2016.g. (IR)

Iedzīvotāju skaita samazinājums 2007.-2016. g. % (IR)

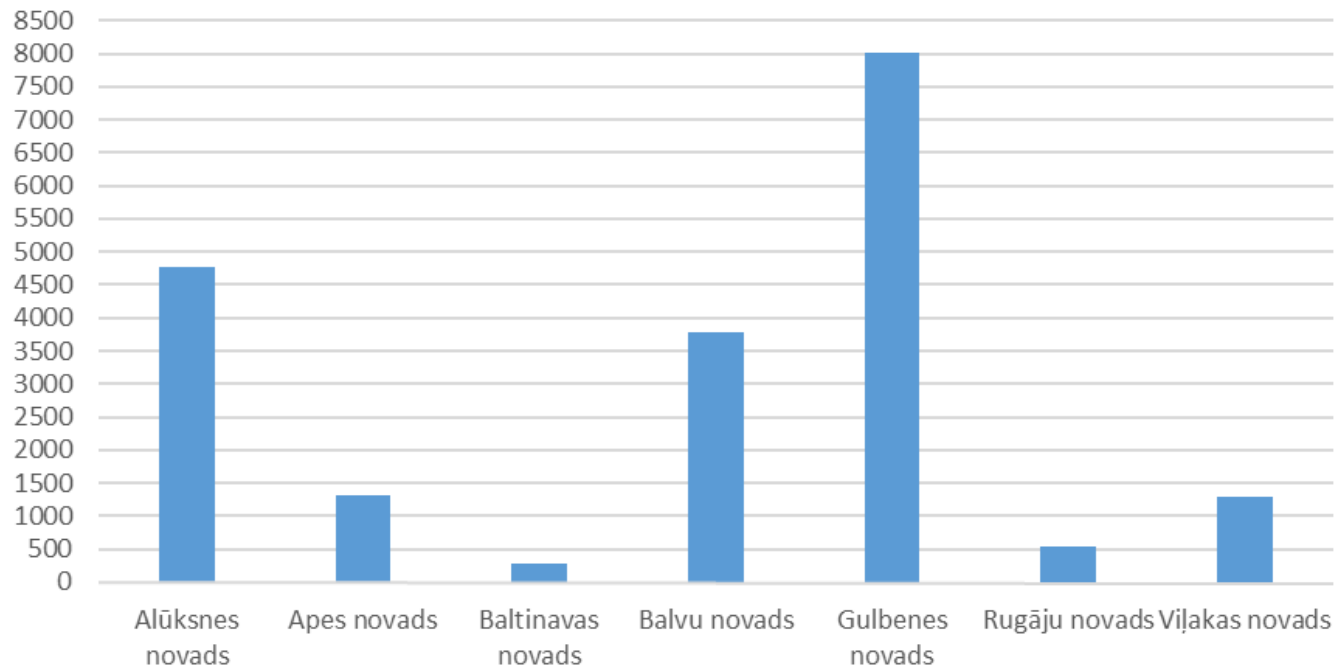
- Teritoriāli izteikta nevienmērība
- MIN - Jaunlaicene, Zeltiņi
- MAX – Susāji, Kalncempji, Vecumi, Kuprava
- 0%-30% pēdējo 9 gadu laikā

Avots:
PMLP

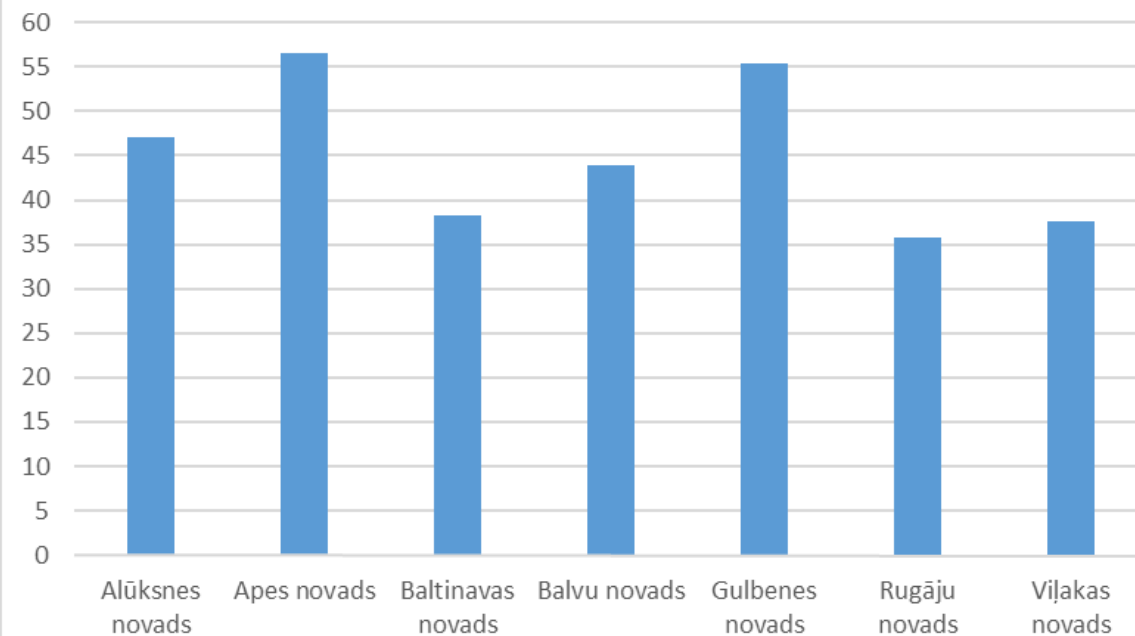
Tehnoloģiskā sarukšana

- Darba vietas
- Publiskais sektors + darba meklētāji/bezdarbnieki + komercsektors = summa
- Nereāli !

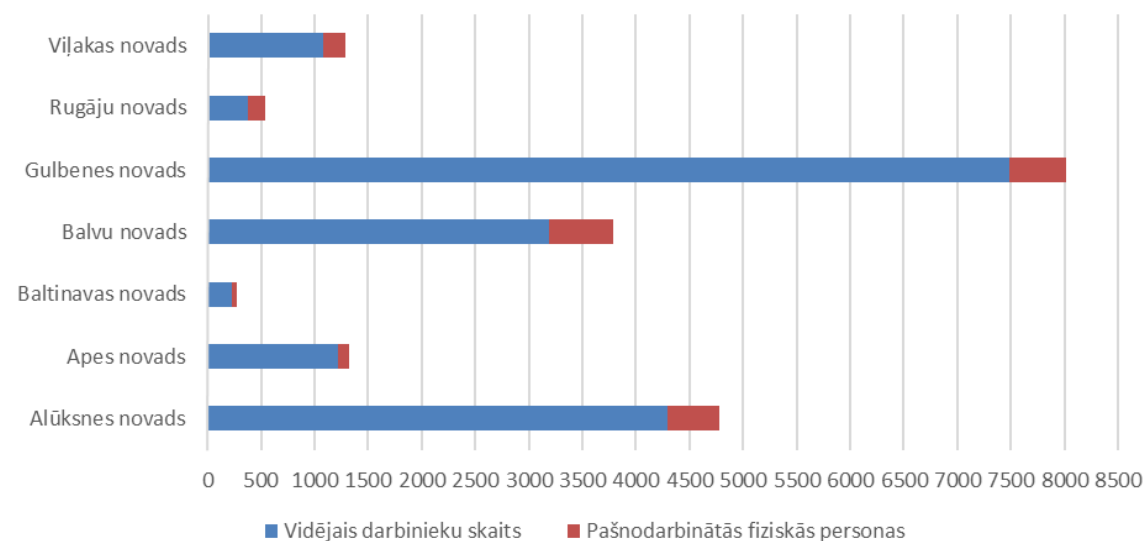
Strādājošo skaits 2013.g.

Strādājošo skaits pret darbības vecumu % 2013.g.

Strādājošo skaits 2013. gadā

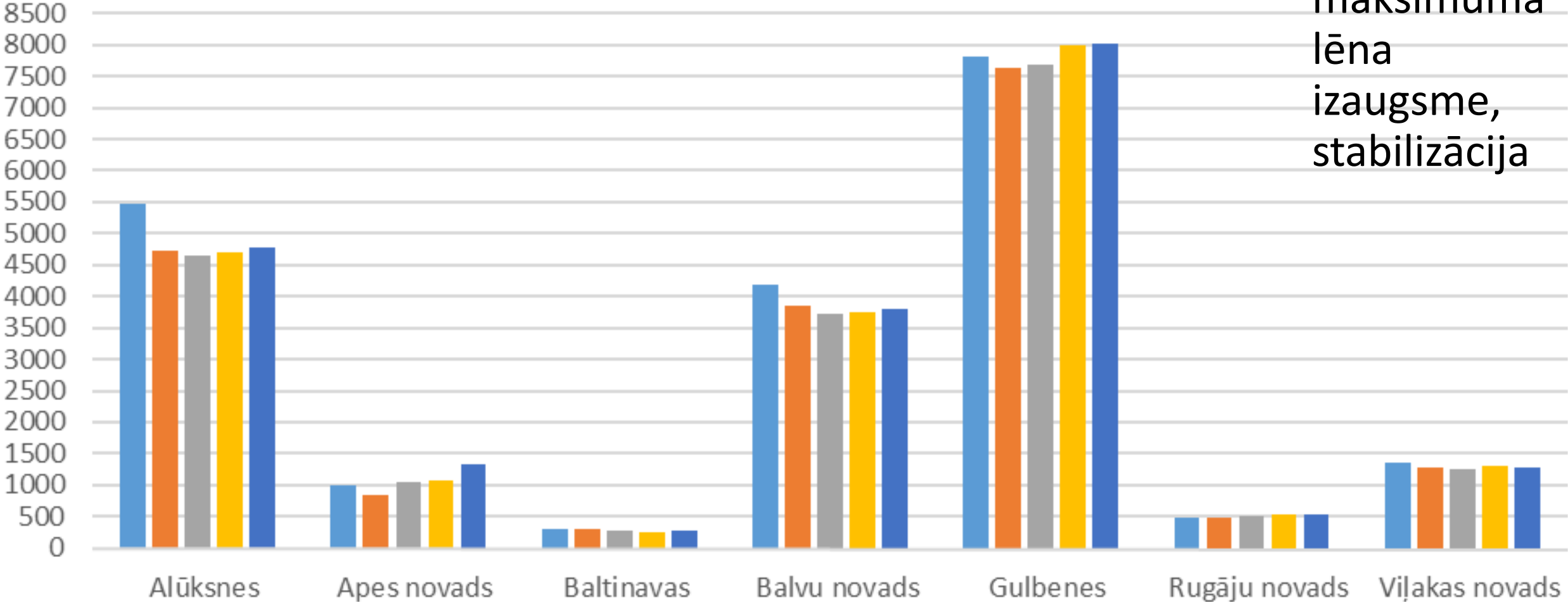
- Lielākais potenciāls koncentrēts Gulbenes (pēc absolūtiem rādītājiem) un Apes novadā

Avots:
CSP

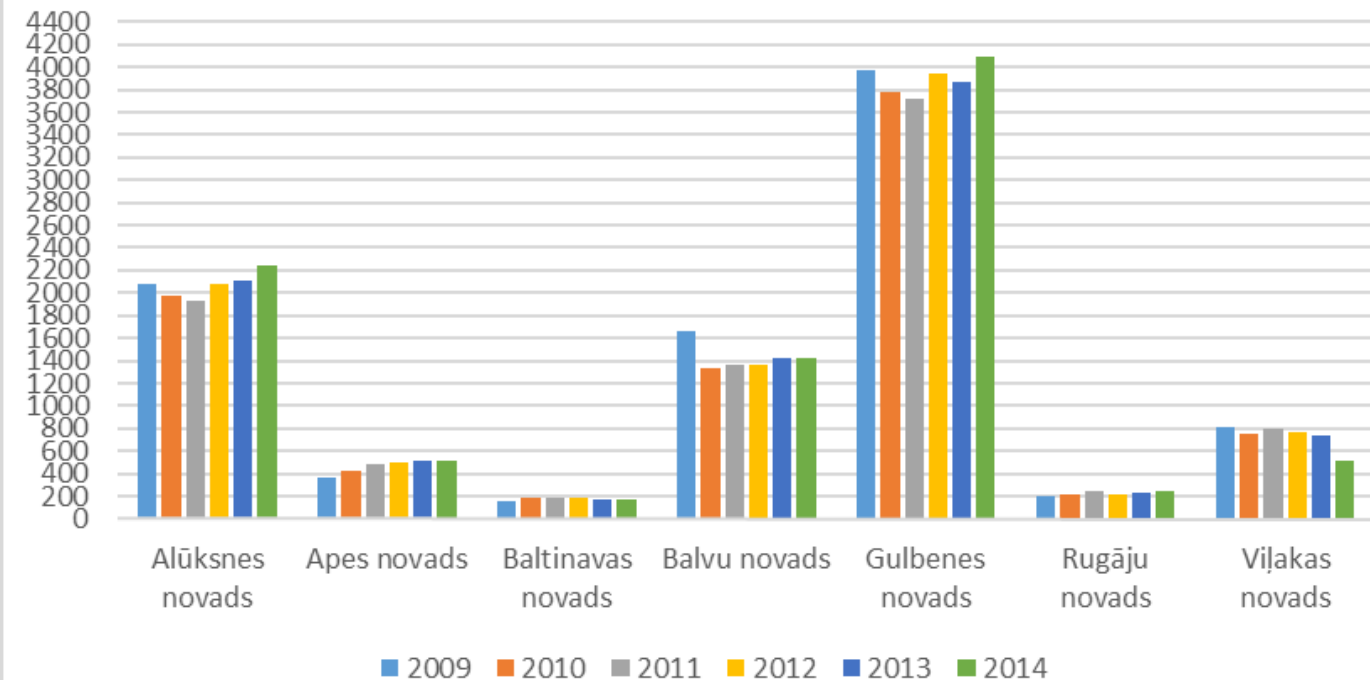
Avots:
CSP

Strādājošo skaita izmaiņas

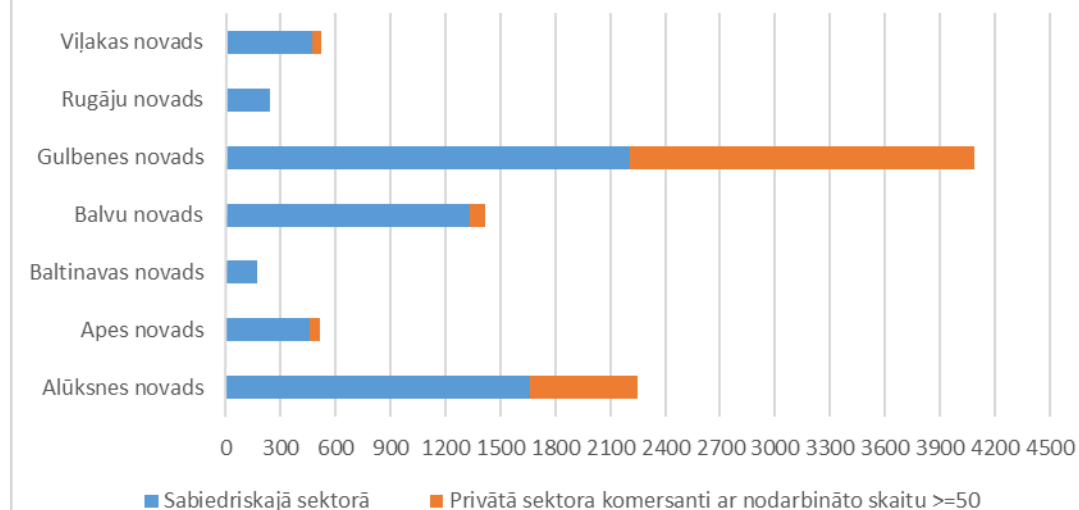
- Pēc krīzes maksimuma lēna izaugsme, stabilizācija

Aizņemtās darba vietas

Aizņemtās darbavietas 2014.g.

Avots:
CSP

- Sniedz priekšstatu par strādājošajiem sabiedriskajā sektorā, kas ir nozīmīgs vietas attīstībai

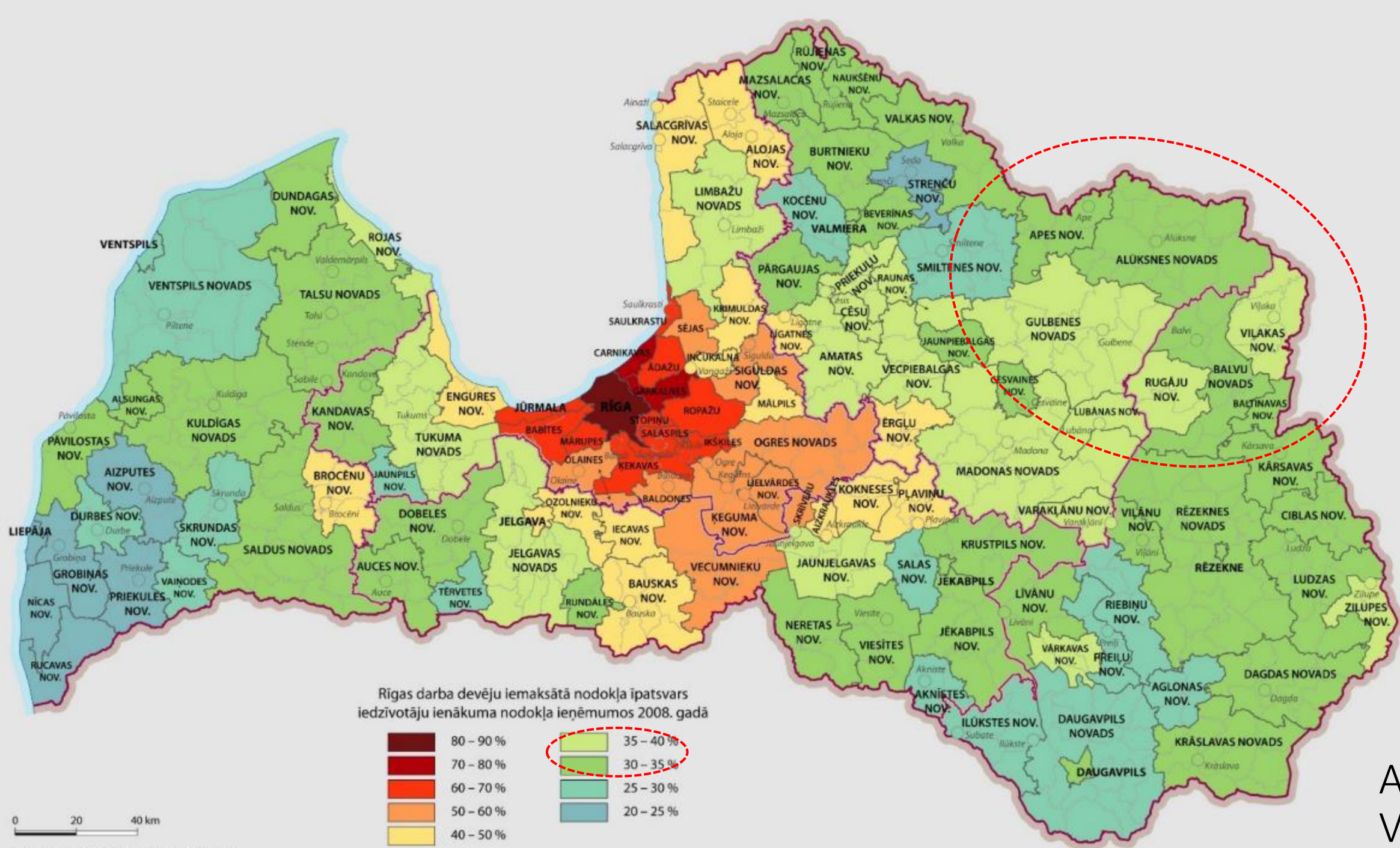
Avots:
pašvaldības

pašvaldība	Nodarbināto skaits pašvaldības iestādēs un uzņēmumos 2014.g.
Apes novads	428
Alūksnes novads	1110
Baltinavas novads	118
Balvu novads	1068
Gulbenes novads	1808
Rugāju novads	200*
Viļakas novads	400*

* pašvaldības vērtējums

Dati

- Nav datu
- Dati neraksturo reālo situāciju
- Vietējam vērtējumam nav vienotas metodikas
- Valsts dati – nav vērsti uz plānošanas vajadzībām bet pakārtoti grāmatvedības uzskaitēi
- Valsts plāno balstoties uz statistiku, t.i. uz nereāliem datiem!

Avots:
VID

0 20 40 km

Administratīvais iedalījums 2010. g. 15. februārī

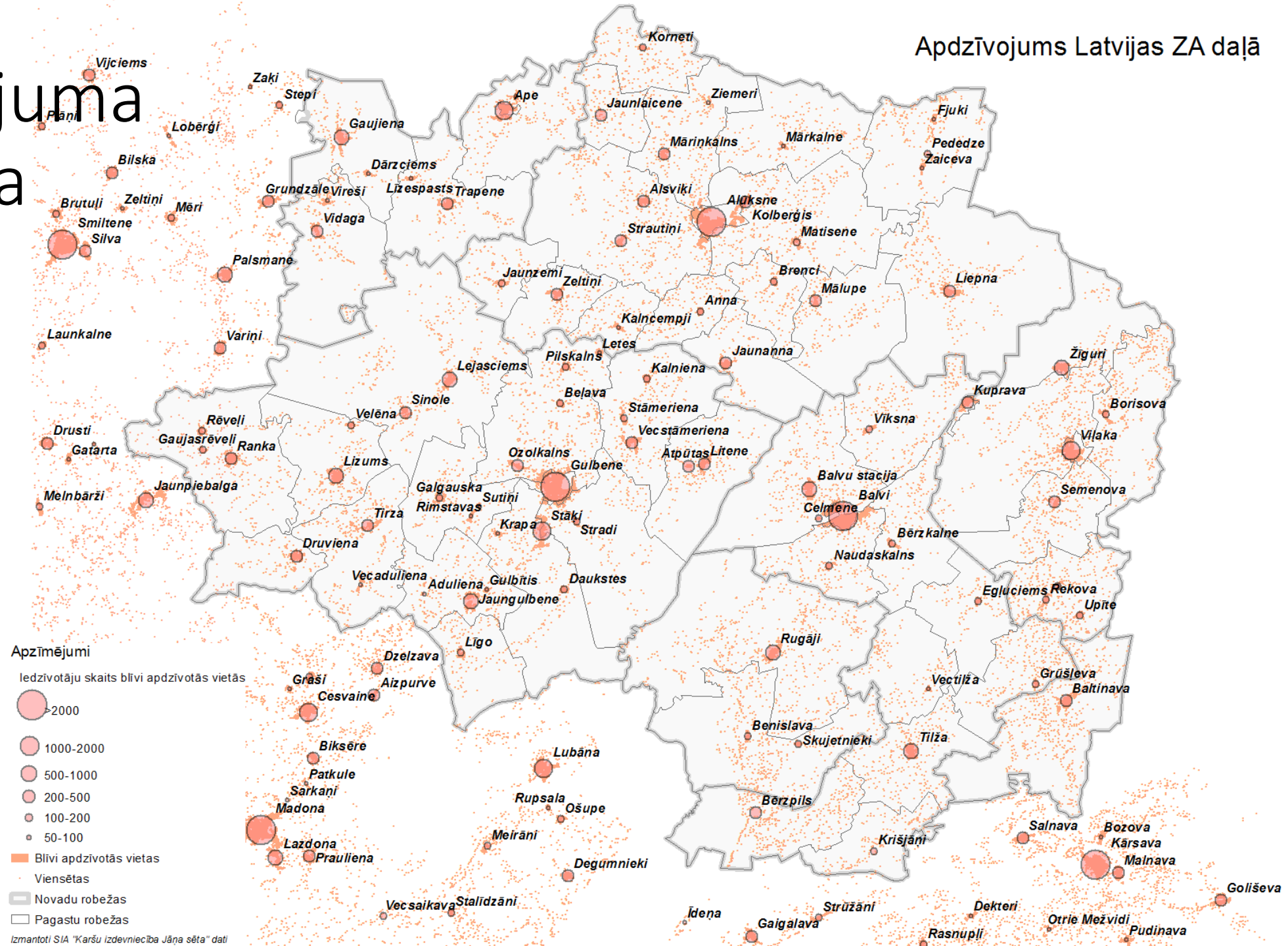
Kā nedrīkst rēķināt ...?

- Statistika ar vien vairāk strādā ar izlases metodēm un ar vien mazāk sniedz informāciju par katru cilvēku/uzņēmumu, kas neļauj spriest par situāciju konkrētā vietā.
- Strādājošo /nodarbināto /darba ņēmēju/ ekonomiski aktīvo iedzīvotāju /faktisko darbavietu/ darba meklētāju statistika ir sadrumstalota, bieži nav pieejama pašvaldību līmenī
- IIN pārskaitījumi dod ap 1/3 no visa pašvaldību IIN, tomēr tas neraksturo situāciju /dati uz darba devēja juridisko reģistrēšanas vietu/ un var pašvaldībās būtiski atšķirties
- Pašvaldību vērtējums - Oficiālais iedzīvotāju skaits – (%) dažādās teritorijās atšķirīgi 20 -30%, nav ticamu datu par visām teritorijām

Prioritātes

- Nav izteiktu prioritāšu
- Darba vietas, ceļi, un tikai pēc tam pakalpojumi
- Teritoriju (pagasti) finansēšanas modelēšana
- Saimnieciski-sociālā ikdiena
- Naudas «apgūšana», tas ir – maksimāli iespējamā finansējuma piedāvājuma izmantošana (neskatoties uz reālajām vajadzībām) un to maksimāla pielāgošana reālajām vajadzībām

Apdzīvojuma struktūra

Datu avots: SIA
«Karšu izdevniecība
Jāņa sēta»

Struktūra

- Saglabājas formālā struktūra – pilsētas, ciemi, viensētas
- Kvalitatīvi atšķirīga apdzīvojuma struktūra
- Bijušie rajonu centri zaudē valsts iestāžu nodarbinātību /centralizācija un koncentrēšanās lielajos centros, Rīgā/
- Apdzīvotas vietas (ciemi un pilsētas) zaudējušas ražošanas funkciju, ko aizvieto pakalpojumi.
- Kvalitātes – darba vieta kļūst par izšķirīgo, blakus tam ir sasniedzamība (asfaltēts ceļš laukos), skola/pirmsskolas iestāde.
- Katrs lēmums par kvalitātēm var būt kritisks vietas pastāvēšanai

Kas un kur ir pakalpojumi?

- Valsts politikā apdzīvojums - pakalpojumu sniegšanas vietas /attīstības centri/ /RPP/
- Esošie pakalpojumu centri neatbilst RPP pakalpojumu grozam
- Nākotnē neatbilstība var pieaugt
- Vai nu centri ir nepareizi noteikti vai arī RPP pakalpojumu grozs ir pārlietu optimistisks
- Bieži tiek aizmirsta apdzīvojuma izpratne kā dzīvesveids – šādā izpratnē nav viensētu.

Publisko individuālo pakalpojumu klāsts („grozs”) pa apdzīvoto vietu grupām (infrastruktūra un pakalpojumi)

- Mazākajās apdzīvotajās vietās (pagasta centrs, ciems) ir pieejami pamatpakalpojumi, katra nākamā apdzīvoto vietu grupa ietver arī pēc ranga apdzīvojuma struktūrā zemākajām apdzīvoto vietu grupām noteikto pakalpojumu apjomu.
- Iekavās ir norādīts pakalpojumu sniedzējs - pašvaldība (P) vai valsts (V).
- Regulējamo sabiedrisko pakalpojumu nozaru, t.i., elektroenerģija, siltums, elektroniskie sakari, ūdenssaimniecība, atkritumu apsaimniekošana, pasts¹ utt. pakalpojumi netiek diferencēti pa apdzīvoto vietu grupām, līdz ar to netiek iekļauti pakalpojumu „grozā”.

Pakalpojumu jomas		Kultūra	Veselība ²	Sociālie pakalpojumi un citi	Izglītība, zinātne, jaunatne un sports ³	
Lauku teritorijas	Starptautiskas nozīmes attīstības centri Nacionālas nozīmes attīstības centri Reģionālas nozīmes attīstības centri Novadu nozīmes attīstības centri	Pagasta centrs, ciems	<ul style="list-style-type: none"> – bibliotēku pakalpojumu kopums (lasīšanas iespējas, informācijas resursu izmantošanas pak-mi, izglītības, mūžizglītības un apmācības iespējas, saturīga brīvā laika pavadīšana, sociālie pak-mi, interneta pieejamība) – publiskā bibliotēka (katrā novada pagastā vismaz 1 bibliotēka) (P) – kultūrizglītības un mākslinieciskās jaunrades izpaušanās iespēju pakalpojums⁴ (P) – kultūrvēsturiskā mantojuma pieejamība (kultūrtūrisms)⁵ (P) – kultūras un brīvā laika pieejamība, dziesmu svētku procesa pieejamība, kopienas socializēšanas pakalpojums (saieta nams, par SN teritoriālo pārklājumu lemj pašvaldība)⁶ (P) – radošā uzņēmējdarbība (P rada vidi) 	<ul style="list-style-type: none"> – primārās veselības aprūpes pakalpojums (ģimenes ārsts, pediatrs, feldšerpunkts, kompensējamie medikamenti un ierīces, farmaceitiskā aprūpe) (V) – medicīniskā aprūpe mājās (ģimenes ārsts, māsa) (V) – neatliekamā medicīniskā palīdzība (V) – ģimenes ārsta konsultatīvais tālrunis (V) – medicīniskā izglītība kā prakses vieta⁷ (V) 	<ul style="list-style-type: none"> – aprūpe mājās (t.sk. drošības pogas, ēdiens mājās, mobilā brigāde) (P) – sociālā darba pakalpojums (P) – atbalsta pasākumi un konsultatīvā palīdzība (P) 	<ul style="list-style-type: none"> – pirmsskolas izglītība (P) – sākumskolas izglītība (1.-6.klase) (P) – interešu izglītības pieejamība (P) – darbs ar jaunatni (neformālās izglītības piedāvājums jauniešiem, lietderīga brīvā laika pavadīšana) (P) – sporta pakalpojumi izglītības iestāžu sporta bāzēs (sporta zāles, sporta laukumi utt.) kontekstā ar izglītības iestāžu tīklu (P/V)⁸
			<ul style="list-style-type: none"> – bibliotēku pakalpojumu kopums (lasīšanas iespējas, informācijas resursu izmantošanas pak-mi, izglītības, mūžizglītības un apmācības iespējas, saturīga brīvā laika pavadīšana, sociālie pak-mi, interneta pieejamība) – novada bibliotēku tīkls (P) – profesionālās ievirzes mākslas un mūzikas izglītības pakalpojums, profesionālās izglītības pakalpojums (profesionālās ievirzes mūzikas un mākslas skolas, mūzikas un mākslas vidusskolas) (P/V) – kultūras un brīvā laika pieejamība, dziesmu 	<ul style="list-style-type: none"> – primārās veselības aprūpes pakalpojums (dežūrārsts ārpus ģimenes ārsta darba laika) (V) – ambulatorie veselības aprūpes pakalpojumi (ārstu speciālistu konsultācijas un vizītes, diagnostiskie izmeklējumi un medicīniskās manipulācijas, medicīniskā aprūpe mājās, medicīniskā rehabilitācija ambulatorajā iestādē) (V) – pašvaldību deleģēto kontaktpersonu veselības veicināšanas jautājumos darbība (P) 	<ul style="list-style-type: none"> – asistenta pakalpojums pārvietošanās atbalstam un pašaprūpes veikšanai vispārējās pamatizglītības, profesionālās pamatizglītības, vispārējās vidējās izglītības un profesionālās vidējās izglītības iestādēs (V); – asistenta pakalpojums personai ar I vai II invaliditātes grupu un personai no 5 līdz 18 gadu vecumam ar invaliditāti (P/V)⁹; – pilnā apjoma sociālā dienesta pakalpojumu pilns apjoms (sociālais darbs un pakalpojumu nodrošināšana, atbilstoši personu vajadzībām) (P) – daudzfunkcionāli pakalpojumu centri (P) 	<ul style="list-style-type: none"> – pamatskolas izglītība (P) – vispārējā vidējā un profesionālā izglītība (P/V) – speciālā izglītība (P) – profesionālas ievirzes sporta izglītība (sporta skolas un sporta klubi) (P) – pieaugušo formālā un neformālā izglītība (P) – multifunkcionālie jauniešu centri (P)

Avots:
VARAM

Attīstības centri un ciemi

Pašvaldību noteiktie reģiona un novada nozīmes centri

<i>Novads</i>	<i>Centra kategorija</i>	<i>Centrs</i>
Apes	Novada	Ape
		Gaujiena
		Trapene
Alūksnes	Reģionālais	Alūksne
	Novada	Liepna
Balvu	Reģionālais	Balvi
	Novada	Tilža
Baltinavas	Novada	Baltinava
Gulbenes	Reģionālais	Gulbene
	Novada	Lejasciems
		Jaungulbene
		Lizums
Stāķi- Šķieneri		
Rugāju	Novada	Rugāji
Viļakas	Reģionālais	Viļaka*
	Ciemi	Visi ciemi

Avots: Pašvaldību IAS

Cienu skaits pa iedzīvotāju kategorijām

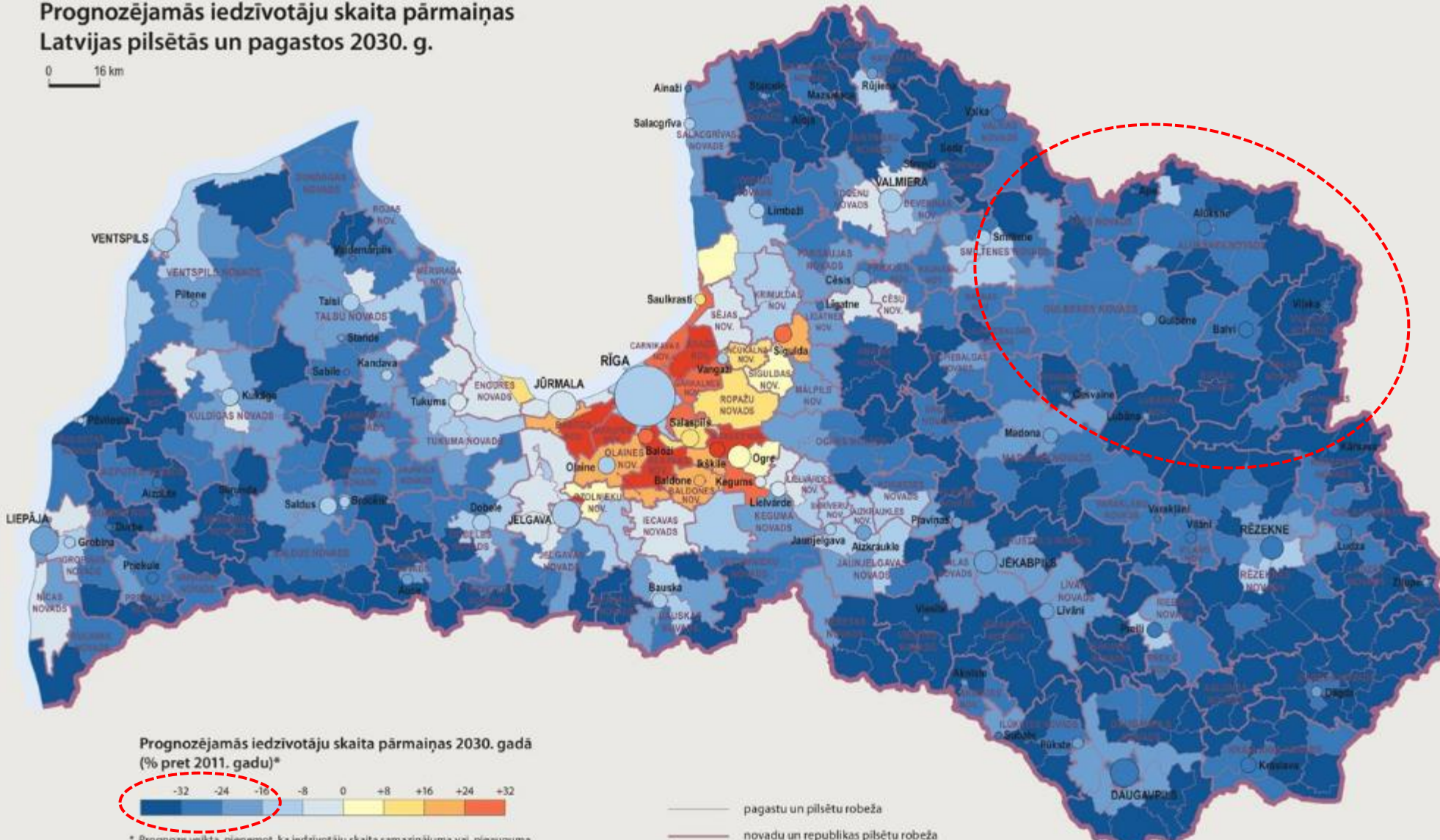
<i>Bijušais rajons</i>	<i>50-100</i>	<i>100-200</i>	<i>200-500</i>	<i>500+</i>
Gulbenes	6	11	8	4
Alūksnes	8	6	11	1
Balvu	1	13	4	4
<i>Kopā</i>	<i>15</i>	<i>30</i>	<i>23</i>	<i>9</i>

Avots: SIA "Karšu izdevniecības Jāņa sēta"

- Attīstības centri apvieno dažāda līmeņa apdzīvotās vietas

Prognozējamās iedzīvotāju skaita pārmaiņas Latvijas pilsētās un pagastos 2030. g.

0 16 km

Prognozējamās iedzīvotāju skaita pārmaiņas 2030. gadā (% pret 2011. gadu)*

* Prognoze veikta, pieņemot, ka iedzīvotāju skaita samazinājuma vai pieauguma vidējais temps konkrētajā pilsētā un pagastā būtiski neatšķirsies no šī rādītāja laika posmā starp 2000. un 2011. gada tautas skaitlīšanām. Minētais periods aptver gan ekonomiskā uzplaukuma, gan lejupslīdes laiku, ietekmējot kā migrācijas, tā dzimstības svārstības valstī. Iedzīvotāju skaita gala aprēķins veikts, piemērojot iedzīvotāju skaita dinamikas pārmaiņu koeficientu 2030. gadam, kas iegūts, analizējot informāciju par izmaiņu tempu Latvijas un Austrumeiropas iedzīvotāju dzimumvecumstrukturā, dzimstībā, fertilitātē, mirstībā (t.sk. zidaiņu mirstībā), migrācijā u.c., kā arī ekonomiskās izaugsmes prognozēs.

• Prognozētais samazinājums 2011-2030.g. ir 1/5 - 1/3

Avots: SIA «Karšu izdevniecība Jāņa sēta»

Pašvaldību pārvaldības jautājumi / intervijas/

- Pašvaldību loma ierobežota
- Valsts loma lauku attīstībā - atbalsta mehānismi, tai skaitā, nodokļu sistēmas pārveide
- Plānošanas dokumenti – vērā neņemams birokratizācijas produkts
- Piedāvātās rīcības ir reaģējošas - infrastruktūras piemērošana
- Apdzīvojuma struktūras izmaiņas neredz, jo apdzīvojums ir pakļauts nevis regulējumam, bet gan ekonomiskajai aktivitātei
- Pašvaldības pārsvarā nestrādā ar aktīviem cilvēkiem un grupām, kas vērstas uz attīstību

Pašvaldību pārvaldības jautājumi / intervijas/

- Esošās saimnieciskās vajadzības nosaka pašvaldību rīcības un to nozīmību
- Valsts politika nesniedz atbildi uz vietu attīstību noteicošajiem jautājumiem un iespējām tos risināt
 - Pašvaldības bieži ir skeptiskas par valsts administratīvo reformu, skolu tīkla optimizāciju, esošajiem darbavietu radīšanas un ceļu infrastruktūras sakārtošanas instrumentiem, sociālās palīdzības instrumentiem, vismaz to deklarēto mērķu kontekstā.
- Esošās valsts prioritātes, atbalsta instrumenti bieži vien neņem vērā vietējās vajadzības
 - Centralizācija noved pie absurdas situācijas, kad centrs domā, ka “labāk zina, kas un kā ir vajadzīgs konkrētā vietā”, bet konkrētā vieta kaut kā domā un dara savādāk, jo reāli zina “kā un kas”. Valsts un pašvaldība šeit dzīvo dažādos laikos un pasaulēs.

Centri, apdzīvojums, priekšlikumi

- Valsts institūciju decentralizācija atstājot reģiona centros noteiktas valsts pārvaldes funkcijas
- Mazās pilsētas – Ape (1 tūkst.), Viļaka 1,4tūkst.)
- Ciemi ir jāizvērtē individuāli
 - Lielie - atbilstoša infrastruktūra, savienojumi ar reģionu centriem
 - Mazie ciemi – slēgtās infrastruktūras reorganizācija kompleksi pakalpojumu centri
- Viensētām – jāvērtē saimnieciskā aktivitāte – atbalstot piebraucamo ceļu un ceļu sakārtošanu saimnieciski aktīvās teritorijās.

Ilgtspējīgas attīstības stratēģijas

- Sarukšana netiek skatīta kā nozīmīgs attīstības faktors. /ignorance, rīcību un komplementaritātes trūkums/
- Apdzīvojums skatīts kā pakalpojumu kopuma koncentrācijas vieta, bieži ignorējot citas apdzīvojuma funkcijas
- IAS darbojas kā references dokuments

Attīstības programmas

- Attīstības programmas kā izziņas materiāls un projektu liste
- Iztrūkst analīze un risinājumi par sarūkšanas ietekmi uz dažādām jomām - izglītību, veselību, sociālo pakalpojumu, sasniedzamību, darba vietām, apdzīvojuma telpiskās struktūras izmaiņām, pārvaldību.
- Iesāktās infrastruktūras nodrošinājuma stratēģijas, bez īpaša skatījuma – vai un kam tas būs vajadzīgs nākotnē.

Kopējie secinājumi

- Ekonomiskās dzīves pamats, jeb darba vietu struktūra
 - Agrobiznesa sektora attīstība paredz nodarbināto skaita samazināšanos
 - Publiskā sektora ievērojamā loma nodarbinātībā
 - Tikpat kā nenotiek citu saimniecisko sektoru attīstība
- Apdzīvojuma struktūra
 - Struktūras saglabāšanās
 - Saimnieciskās un sociālās izmaiņas
 - Samazināšanās - kvantitatīvā un funkcionālā „izdzišana”
- Iedzīvotāju sociālā sastāva izmaiņas
 - Laukus skar dziļākas demogrāfiskā sastāva, nodarbinātības iespēju vienvēidības un aktīvās sabiedrības daļas īpatsvara izmaiņas

Ieteikumi

- Fokuss uz komplementāru **resursu mobilizēšanu**
- Pilsētu un ciemu un tajos nodrošināmo funkciju struktūras **koncentrēšana**, kā arī **elastīgas mobilitātes** infrastruktūras izveide
- Aptvert visas lauku telpas nodrošinot vajadzības, drošības un izglītības pakalpojumus **attālās apdzīvotās vietās**
- **Sociālās koprades**, sadarbības, kopienu dzīvē balstītās sabiedriskās dzīves attīstība
- **Darba vietu** nodrošinājums, ekonomikas dažādošanās process var notikt sekojoši – **funkcionāli un sociāli organizētā telpā**

Turpmāk pētāmie jautājumi

- Cik ir reālais (klātesošo) iedzīvotāju skaits?
- Cik ir darbavietu un cik tās vajag?
- Kad un kādā līmenī apstāsies iedzīvotāju sarukums?
- Kāds ir lauku apdzīvojuma modelis (modeļi)?
- Kādi pakalpojumi un kur tie ir jāsniedz?
- Proaktīvā rīcība – kādi instrumenti kādos līmeņos esošo paaudžu un ilgtermiņa risinājumu kontekstā ?
- Dati – vietēja līmeņa «tautas skaitīšana»!